

آموزه های برگرفته از تحلیل مولفه های کالبدی بازار تبریز (مجموعه ی سرای امیر)

لیلا مدقالچی: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران

L.medghalchi@tabriziau.ac.ir

احد نژاد ابراهیمی: دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران

Ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir

سارا رحمانی: دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران

Rahmani.sara72@gmail.com

چکیده

بناهای تاریخی آثار گرانبهایی هستند که واجد ارزش های فرهنگی و نشانگر دانش بومی هر منطقه ای می باشند و عناصر کالبدی به عنوان وسیله ای برای تجسد بخشیدن به این ارزش ها و نیز عوامل موثر بر شکل گیری آنها، مهم و نیازمند مطالعه و بررسی هستند. در این میان، پژوهش هایی با موضوعاتی مرتبط با بازار که مجموعه های ارزشمندی هستند و در فراز و نشیب تاریخ توانستند همچنان به حیات ادامه داده و عملکرد خود را حفظ کنند، در خور توجه اند. چنین به نظر می رسد؛ که شناخت عناصر کالبدی و تحلیل آن در بازار تبریز و بکارگیری آنها بر مبنای اصول گذشته در بناهای معاصر، می تواند تا حد امکان حرکت ناصواب معماری معاصر را تصحیح و روش مناسبی را در طراحی های کاربری های مشابه پی ریزی کند. به این ترتیب مطالعه پیش رو با روش توصیفی- تحلیلی و با استفاده از اسناد کتابخانه ای و تحقیقات میدانی و با هدف، شناخت مولفه های کالبدی، به بررسی عوامل شکل دهنده ی کالبد مجموعه سرای امیر در بازار تبریز پرداخته است. در طی پژوهش، ابتدا عناصر کالبدی و شیوه های تحلیل آن، بررسی و در پنج دسته "فرم"، "فضا"، "فرم و فضا"، "فرم، فضا و عملکرد"، "اصول نظام دهنده" و "عوامل محیطی" دسته بندی و سپس در مجموعه سرای امیر بررسی شده اند. نتایج تحلیل در سرای امیر بازار تبریز، حاکی از آن است که یازده عامل مهم شکل دهنده کالبد در این سرا نقش داشته اند که به عنوان عوامل تاثیرگذار میتوانند در طراحی بناهای معاصر مورد توجه قرار گیرند.

واژه های کلیدی: کالبد- بازار تبریز- مجموعه سرای امیر- بناهای معاصر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱- مقدمه

اهمیت بناهای تاریخی به عنوان نماد هویت و اصالت شهر و نیز به عنوان میراث با ارزش فرهنگی، برکسی پوشیده نیست. اما امروزه به علت عوامل متعددی که یکی از آن‌ها می‌تواند تغییرات ایجاد شده در شیوه بهره برداری از فضاها باشد، اهمیت این بناها به عنوان مجموعه‌هایی با مولفه‌های بی نظیر معماری، کمرنگ تر شده است. یکی از این مجموعه‌ها که به عنوان حیثیت تاریخی و اقتصادی شهر شناخته می‌شود، بازار تبریز است. مجموعه بازار تبریز که قدمت آن به قرن چهارم هجری قمری می‌رسد، به عنوان یکی از زیباترین و بزرگترین بازارهای به هم پیوسته و مسقف جهان، گواهی زنده بر اصالت تجارت و معماری مشرق زمین است. جایگاه پر رنگ معماری بازار تبریز در میان بازارهای ایرانی با توجه به ثبت جهانی این اثر قابل درک می‌باشد. بازار، علاوه بر نقش اجتماعی و سیاسی در ساختار شهرها، دارای اصول و ویژگی‌های منحصر به فرد کالبدی می‌باشد که آن را از سایر عناصر شهری متمایز می‌کند.

با توجه به دسته بندی‌های صورت گرفته در نوع برخورد با فضاها و با در نظر گرفتن رویکردهای مختلف در مواجهه با بناهای تاریخی می‌توان، کالبد را به عنوان یکی از صریح ترین ابعادی که واجد بسیاری از خصوصیات فرهنگی، اجتماعی و تمدنی یک جامعه است را مبنای کار تحلیلی پژوهش حاضر قرار داد. بنابراین سرای امیر واقع در بازار تبریز به دلیل دارا بودن بسیاری از ویژگی‌های کالبدی بازار، به عنوان نمونه موردی منتخب مقاله، از بعد کالبدی و عوامل تأثیر گذار بر شکل آن بررسی شده است، همانگونه که در چکیده اشاره شده است روش تحقیق برای دستیابی به نتایج کاربردی و منطبق با هدف پژوهش، روش توصیفی- تحلیلی و شیوه جمع آوری اطلاعات نیز کتابخانه ای و میدانی بوده است (نمودار شماره ۱). از این رو پژوهش به دنبال پاسخ به این سوال است که: عناصر مولفه‌های شکل دهنده ی کالبد مجموعه سرای امیر جهت بکارگیری در بناهای معاصر کدامند؟

روش تحقیق

در این مطالعه از روش تحقیق توصیفی- تحلیلی و ابزار گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای و میدانی استفاده شده است، چنانچه ابتدا با بهره گیری از داده ها و اطلاعات کتابخانه ای به بررسی عوامل موثر بر کالبد و شیوه‌های تحلیل آن، جهت دستیابی به نگاهی جامع در خصوص مولفه‌های کالبدی پرداخته و پنج عامل اصلی جهت تحلیل بر روی نمونه موردی «بازار تبریز (مجموعه سرای امیر)»، انتخاب شده است. در مرحله بعدی، مولفه‌های کالبدی بازار تبریز (مجموعه سرای امیر)، از طریق مطالعات میدانی (عکسبرداری- تحلیل فضاها و الگوهای معماری- مصاحبه با مغازه داران و...)، و منابع کتابخانه ای موجود شامل اسناد و نقشه‌های تاریخی ثبت و مورد تحلیل قرار گرفته است و در نهایت پس از دسته بندی مهمترین عوامل و مولفه‌های شکل دهنده کالبد این مجموعه؛ پیشنهادات طراحی، جهت بکارگیری در بناهای معاصر ارائه شده است.

نمودار اجمالی فرآیند پژوهش

پیشینه تحقیق

در طول مطالعات انجام شده جهت نیل به پاسخ سوال مطرح شده و بر مبنای جستجوی عوامل موثر و شکل دهنده ی کالبد، منابع متنوعی وجود دارد، که در هیچ یک به صورت مستقیم به موضوع مورد بحث این مطالعه اشاره ای نشده بود، اما به صورت غیر مستقیم اطلاعاتی را در اختیار قرار می‌دهند. دسته بندی‌های زیادی در رابطه با عوامل موثر بر کالبد مطرح شده اند، جدول زیر به دسته بندی عناصر شکل دهنده ی کالبد و نحوه ی تحلیل آنها توسط افراد مختلف می‌پردازد.

جدول ۱- مرور شیوه‌های تحلیل عوامل موثر بر کالبد (ماخذ: نگارندگان)

پژوهشگر	شیوه تحلیل مولفه‌های کالبدی
مهندسین مشاور نقش (۱۳۸۶ و ۱۳۹۳)	نمونه‌های معماری را از طریق: ارتباط بنا و پیرامون- سازماندهی فضاها- حجم و منظر بیرونی- فضاهای مهم بنا و مانند اینها مورد تحلیل قرار داده- اند. (مهندسین مشاور نقش، ۱۳۸۶)
آیینه چی و حسینی (۱۳۹۴)	- مشخصات عمومی (بیان کننده ی: نحوه ی شکل گیری اثر- اجزا و فضاهای تشکیل دهنده ی طرح- مساحت- نکاتی درباره ی موقعیت مکانی اثر- همسایگی ها و...) - سازماندهی فضایی (عناصر اصلی و ارکان اثر- ارتباط و نحوه ی همنشینی آنها و...) - سیمای بیرونی (هیئت کلی طرح- ترکیب احجام و اشکال- اصول به کار رفته در طراحی)- در برخی موارد نیز، عناصر تشکیل دهنده ی طرح- طرح اجزا و عناصر ساختمانی- نکات فنی یا طرح نما (مهندسین مشاور نقش، ۱۳۹۳)
جفری. اچ. بیکر	- بازار تبریز را بر اساس: عوامل محیطی- تاریخی- فرهنگی- ساختاری و کارکردی، مورد بررسی قرار داده و بیشتر در حوزه ی مرمت شهری به تحلیل موضوع پرداخته اند.
قلم فرانسیس دی. کی. چینگ (۱۳۹۴)	- استفاده از روش تحلیل نموداری و تشریح فرم به منظور نشان دادن نحوه ی ترکیب عناصر مختلف با یکدیگر و نحوه ی پاسخگویی به شرایط خاص سایت - سعی در تشریح جنبه‌های متفاوت سازماندهی و نحوه ی کشف ماهیت وجودی هر اثر و فرآیند گسترش و توسعه آن
	- نحوه ی شکل پذیری عناصر اصلی تشکیل دهنده ی فرم و فضا و اصول حاکم بر سازماندهی آنان در محیط - عنصر فرم به عنوان ابزار اصلی طراحی تأکید می‌ورزد و تحلیل‌ها و مباحثات مربوط به فرم‌های اصلی و سازماندهی فضا و انواع تغییر شکل‌های عمومی آنها را طرح و دسته بندی می‌کند.

- رویکرد پژوهش پیرامون ادبیات تحلیلی آثار معماری معاصر دوره ای خاص از این مرز و بوم می باشد. در واقع تحلیل از طریق بیان واقعیت های موجود در نقد توصیفی صورت می پذیرد. - تحلیل آثار را از طریق بررسی عوامل: (فرم-فضا- فرم و فضا- فرم، فضا و عملکرد- اصول نظام دهنده- ورودی به عنوان نماینده بنا- عوامل تأثیر گذار بر طراحی) به انجام می رساند.	فیضی و خاک زند (۱۳۸۹)
--	--------------------------

با توجه به مرور متون و بررسی رویکردهای مختلف موجود در مطالعات پیشین، و باتوجه به دسته بندیهای صورت گرفته و انواع گردها از فضاها و معماری های تاریخی؛ چنین به نظر می رسد، که تاکنون در هیچ یک از مطالعات انجام شده، مولفه های کالبدی با هدف استفاده در طراحی بناهای معاصر مورد تحلیل قرار نگرفته است. در این میان با توجه به موضوع پژوهش، اهمیت عناصر کالبدی در تجسدبخشی به ارزش های فرهنگی و تاریخی و نیز ضرورت تحلیل این عناصر با هدف پیگیری و ارائه راهکارهای طراحی در بناهای معاصر، در پژوهش حاضر، عوامل موثر و شکل دهنده ی کالبد، بر روی مجموعه ی سرای امیر مورد بررسی قرار گرفت.

۲- عوامل شکل دهنده عناصر کالبدی

هر فضای کالبدی به منظور در بر گرفتن فعالیت هایی معین و برای رفع نیازها و خواسته های استفاده کنندگان پدید می آید و متأثر از ویژگی های محیط طبیعی، مصالح و امکانات و دانش فنی، فرهنگ حاکم بر جامعه و خلاقیت طراحان است. به همین ترتیب، بازار نیز در برگیرنده ی فعالیت ها و کارکردهای بسیار متنوعی است که همواره برای تامین فضاهای مناسب به جهت کارکردها و فعالیت های نوین، تغییر شکل های لازم را می پذیرد و در حالت مطلوب پا به پای تحولات اجتماعی حرکت می کند (آیینی چی، حسینی، ۲۴، ۱۳۹۴). طبق بررسی های صورت گرفته در رابطه با عوامل شکل دهنده کالبد، و همچنین شیوه های تحلیل این عوامل، جدول شماره ۲ به دسته بندی مهمترین این عوامل می پردازد.

جدول ۲- عوامل شکل دهنده کالبد و شیوه های تحلیل آن (ماخذ: نگارندگان براساس فیضی و خاک زند، ۱۳۸۹)

عوامل شکل دهنده عناصر کالبدی	مولفه ها	توضیحات
فرم: عامل ایجاد فضا (گروتز، ۱۳۷۵)	شکل	مهمترین صفت مشخص کننده فرم (مهمترین شاخصه دیده شده در فرم کلی) و وسیله اصلی تشخیص و شناخت فرم یک شی است. (Ching, ۷۷۷۷)
	اندازه	طول، عرض، ارتفاع و تناسب فرم را تعیین می کنند.
	رنگ	چشمگیرترین مشخصه ی هر ساختار یا الگویی و ایجاد کننده مفاهیم و ارزش های مختلف در ذهن ناظر
	بافت	مشخصه ی وجوه یک فرم- حاصل تعامل مصالح و مهارت، ترکیب یا ساخت، نیروهای خارجی و یا پرداخت نهایی- القای الگویی کلی به شی
	مکان	موقعیت قرار گیری یک فرم در محیط و نسبت به سایر فرم های موجود در اطرافش
	جهت	وضعیت قرارگیری فرم نسبت به سطح زمین، نقاط پیرامون یا نسبت به ناظر (Ching, ۲۰۰۷)
تغییرات ابعادی الحاق و کاهش تفکیک فرم با وجوه	تعدادل بصری	تعدادل بصری وابسته به هندسه، جهت قرارگیری اش نسبت به زمین و خط دید ناظر می داند- حالت ادراکی- ایجاد حس آرامش و امنیت(زید، ۱۳۸۷). - بیان کننده ی میزان پایداری
	تغییر در ابعاد یک فرم، یعنی طول، عرض و ارتفاع آن، منجر به تغییر در شکل (Ching, ۷۷۷۷)	
	کم کردن بخش هایی از فرم بنا یا اضافه کردن به آن جهت ایجاد غنا در فرم، و تأمین نیازهای فضایی و عملکردی	
فضا: عامل ارتباط دهنده ی فرم و کالبد معماری با انسان (عمومی، ۱۳۷۶ به نقل از حائری، ۱۳۷۴)	رنگ	یکی از عوامل ایجاد و هویت بخش فضا
	شکل	دارای ویژگی های ذاتی، معنا و تأثیر روانی منحصر به فرد
فرم و فضا: تعریف کننده و به وجود آورنده ی یکدیگر هستند. (Ching, ۷۷۷۷) سقف، کف و دیوار عناصر فرمی ایجاد کننده ی فضا هستند.	نور	از مهم ترین عوامل ارتقای کیفیت فضا علاوه بر القای حالات و روحیات؛ نور طبیعی می تواند (سازه، هندسه، سلسله مراتب و ارتباطات، جزء به کل، تکراری به مجرد و سیرکولاسیون فضای مورد استفاده را تقویت نماید) (Clark, ۳۳۳۳) تفکیک عرصه ها و فضاهای مختلف از یکدیگر، از طریق ایجاد محور فضای پویا و حرکتی
	محصوریت و ترکیب سطوح عمودی	محصوریت، یا به تعبیر دیگر میزان باز و بسته بودن، از ویژگی های ناشی از عناصر و عوامل فرمی یک فضاست و ترکیب و همنشینی دیوارها به شکل های مختلف
فرم، فضا و عملکرد ایجاد فرم و فضای معماری در جهت رفع نیازهای انسانی	بازشوها؛ محصوریت، نور و دید	-شکل بازشوها، اندازه و نحوه ی قرار گیری آنها بر روی جداره ها، در تعیین میزان باز یا بسته بودن فضا و محصوریت آن و ارتباطات بصری موثر است. - تنظیم میزان محصوریت و محریت فضا، کنترل ارتباط بصری، ایجاد دیدهای مطبوع، تأمین نور مناسب و تهویه و گردش هوا، عوامل فرمی، نظیر نمای خارجی و پوسته ی ساختمان و... (گروتز، ۱۳۷۵).
	سازماندهی فضایی	دروننگرا(متوجه مرکز)
	الگویی کلی برای تعیین نحوه قرارگیری و همنشینی اجزاء معماری تحت تأثیر عملکرد و... شکل	سازماندهی خطی (نقاط شروع و پایان)-جهت دار مجموع دو سازماندهی خطی و مرکزی- بروننگرا
		سازماندهی شعاعی
		سازماندهی مجموعه ای - مجموعه ای از اجزای متفاوت، بدون نظم مشخص هندسی در کنار یکدیگر
	سازماندهی شبکه ای	تبعیت مکان اجزا از یک شبکه

سیرکولاسیون	چگونگی حرکت کاربر از مسیر خارج از بنا تا ورودی و سپس حرکت میان فضاها
عرصه ها و حریم ها	با توجه به عملکرد هر فضا -تفکیک عرصه ها از طریق: ابعاد، نور، شکل و سایر عوامل تشکیل دهنده فرم و فضا
محور	گاه شاخص و گاه فرضی و غیر قابل رویت -عموما القا کننده ی تقارن
جزء و کل	تشکیل کلیت یک بنا از همنشینی تعدادی جزء یا واحد-تعداد اجزاء- نوع آنها از نظر فرم، فضا و عملکرد
تکراری و مجرد	تکرار فضاها اغلب بر اساس نیازهای عملکردی صورت می گیرد/مجرد: عنصری دارای ویژگی فرمی منحصر به فرد
سلسله مراتب	ایجاد ترکیبی منظم از عناصر فرمی و فضایی، و با در نظر گرفتن تفاوت ها و توجه به میزان اهمیتشانممکن است از منظر فرم، فضا و یا عملکرد -تغییر ابعاد و اندازه- جای گیری متفاوت یک عنصر نسبت به بافت اطراف-استفاده از: مرکزیت- محوریت- جهت گیری و تضاد هندسی و... (پیرفون، ۱۳۹۳)
توازن و تقارن	توازن : در برابر مفاهیمی چون ناهمبستگی، عدم تعادل و ناپایداری-/ تقارن، جزئی از توازن و نوع خاصی از آن - عاملی برای ایجاد سلسله مراتب
هندسه و تناسب	-هندسه به معنی نظم و هماهنگی در یک بنا، و تناسب، روشی است برای ایجاد هماهنگی - انسجام اجزای بنا یا کل بنا توسط نظم هندسی - امکان طراحی فرم و ترکیب حجمی صحیح - توانایی انجام الحاق، کاهش و تغییرات ابعادی مناسب و زیبا-ایجاد الگوهای سازماندهی فرم و فضا
عوامل طبیعی و اقلیمی	- شرایط زمین طراحی، شب و توپوگرافی، زاویه ی تابش نور خورشید در طول روز و ماه های سال، جهت باد و جریان هوا، میزان بارندگی، وضعیت دمایی و... از جمله موارد محدود کننده در طراحی هستند.
تأثیر گذار بر ایده پردازی و طراحی فرم و فضا	- هماهنگی فرم یک بنای معماری با ساختمانهای همسایه، امری ضروریست. -انتخاب رویکرد سازماندهی فرم ها و فضاها، سیرکولاسیون، طراحی ورودی ها و نحوه ی دسترسی به بنا، همگی می توانند تحت تأثیر مسیرهای دسترسی و آنچه که در همسایگی بنا قرار دارد صورت گیرد.

۳- بررسی مجموعه امیر در نقشه های تاریخی شهر تبریز

با بررسی نقشه های تاریخی تبریز (جدول شماره ۳) می توان سیر تاریخی مجموعه امیر را از نقشه دارالسلطنه تبریز (۱۲۹۷) هجری قمری برابر با ۱۸۸۰ میلادی (قراجه داغی) پی گرفت که ۴۲ سال پس از احداث تیمچه و سرای امیر، ترسیم شده است. در صورت نادیده انگاشتن نقشه سیل تبریز که در واقع نقشه همه شهر نیست، این اولین نقشه ای است که بعد از نابودی باروی نجفقلی خان ترسیم شده و نقشه بازار با دقتی قابل قبول با مشخص کردن کلیه سراها و تیمچه ها در آن قرار دارد. بر اساس این نقشه، مجموعه امیر، در محله نوبر (یکی از محلات ۲۰ گانه تبریز در سال ۱۲۹۷ هجری قمری) واقع شده است. براساس این نقشه، مجموعه یاد شده، از سمت جنوب به بازار پنبه فروشان، میدان چوبفروشان، کاروانسرای مراغه ای و بازار شیشه گر خانه، از جهت شرق به بازار حرمخانه و مجموعه میرزا محسن قاضی (شامل خانه و حمام)، از شمال به کاروانسرای فتحعلی بیگ، کاروانسرای میرزا مهدی قاضی، راسته جدید (راسته کفاشان) و از غرب به ادامه محله خیابان متصل است.

دومین نقشه تاریخی تبریز که در آن بازار تبریز و نیز مجموعه امیر قابل شناسایی است، نقشه دارالسلطنه تبریز ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۱۹۱۰ میلادی است که به دست اسداله خان مراغه ای ترسیم شده است. شاید مهمترین موضوعی که در این نقشه به آن توجه شده، فضاهای تجاری و موقعیت شهری آنهاست. با نگاهی اجمالی به نقشه ترسیمی توسط اسد الله خان مراغه ای، اولین چیزی که جلب توجه میکند، سطوح تیره ای است که نمایانگر فضای تجاری و به طور عمده بازار تبریز است. شاهد این مدعا، توجه ترسیم کننده به بازار تبریز است که بصورت نقشه ای با جزئیات دقیق تر در گوشه بالائی نقشه با مقیاس ۲ برابر اصل نقشه ترسیم شده است. در نقشه مذکور نیز موقعیت مجموعه امیر در ارتباط با فضاهای پیرامونی اش به شرح زیر، ترسیم شده است. در بخش شمالی، بازار کفشدوزان، سرای میرزا مهدی قاضی، کاروانسرای فتحعلی بیگ، سرا و تیمچه حاج شیخ در شرق، بانک شاهنشاهی در مغرب و پس بازار امیر، بازار قائم مقام، میدان چوبفروشان، کاروانسرای مراغه ای و بازار شیشه گر خانه در بخش جنوب غربی مرتبط است.

در هر دو نقشه مذکور که به فاصله ۳۰ سال از یکدیگر ترسیم شده است مهمترین محور ارتباطی مجموعه امیر با سایر بخش های شهر، محور کهنه خیابان است که محور جنوب غربی - شمال شرقی است و مهمترین محور ارتباطی تبریز در گذشته محسوب می شده است، این محور که در محله خیابان قرار گرفته است، با عبور از بخش شمالی مسجد کبود و گذر از جنوب میدان مشق (دانشسرا) و میدان قیصریه و نیز حیاط توپخانه مبارکه تبریز (بخش نظامی شهر) خود را به تیمچه امیر جنوبی (عبا فروشان) می رسانید. محور ذکر شده در دوره اصلاحات شهری رضاخانی توسط محمد علی تربیت، شهردار وقت تبریز توسط خیابان کشی های جدید از بین رفت. به گونه ای که خیابان پهلوی (امام خمینی) در بخش جنوبی مسجد کبود، خیابان منصور، در بخش شرقی مسجد کبود و در امتداد عمود بر محور خیابان، خیابان خاقانی در بخش غربی مسجد کبود امتداد عمود بر محور جدید خیابان اعتبار تاریخی خود را از دست داد و دستخوش تغییراتی شد. (آیینی چی، حسینی، ۱۳۹۴).

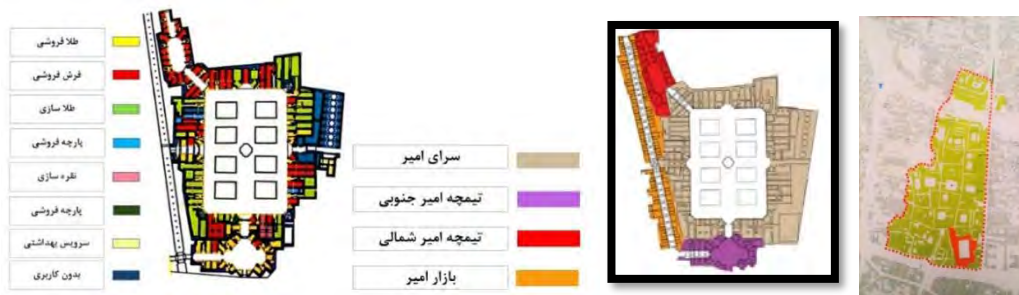
نقشه	سال	تصویر	نقشه	سال	تصویر
نقشه مینیاتوری شهر تبریز	-		نقشه تبریز	اسفند ۱۳۰۹	

	<p>۱۳۲۶ مق (۱۹۰۸)</p>	<p>نقشه خریطه تبریز در حال انقلاب</p>	<p>۷</p>		<p>۱۸۰۷- ۱۸۰۸</p>	<p>نقشه تره زل و فایویه ۱۸۰۸-۱۸۰۷ میلادی</p>	<p>۲</p>
	<p>۱۳۲۷ مق</p>	<p>نقشه تبریز ترسیم اسد الله خان مراغه ای</p>	<p>۸</p>		<p>اواخر قرن ۱۳ هجری</p>	<p>نقشه یافت محصور شهر تبریز و فضاهای تجاری آن</p>	<p>۳</p>
<p>موقعیت و عملکرد فضاهای بازار</p> 	<p>۱۳۲۷ مق</p>	<p>نقشه تبریز ترسیم اسد الله خان مراغه ای</p>	<p>۹</p>		<p>۱۲۸۸ هجری قمری</p>	<p>نقشه سیل تبریز</p>	<p>۴</p>
<p>در این عکس خیابان کشی های بعد از سال ۱۳۳۵ که باعث آشفتگی یافت شهر و بازار می گردد مشخص شده است</p> 	<p>۱۳۵۵</p>	<p>عکس هوایی</p>	<p>۱۰</p>	<p>مجموعه امیر در این نقشه نمایان است</p> 	<p>۱۲۹۷ هجری</p>	<p>نقشه تبریز - قراچه داغی قمری</p>	<p>۵</p>
	<p>۱۳۹۹</p>	<p>عکس هوایی</p>	<p>۱۱</p>		<p>۱۳۹۹</p>	<p>عکس هوایی</p>	<p>۱۱</p>

(موقعیت مجموعه امیر در نقشه Google Earth)

۴- شناخت مجموعه ی امیر

بازار، سرا و کاروانسرا و تیمچه های امیر در تاریخ تبریز از نظر ارزش و اهمیت میزان تجارت و بازرگانی، صادرات و واردات و از نظر ارزش های هنر معماری دارای جایگاه ویژه ای است. مجموعه امیر مشتمل بر یک سرای بزرگ در وسط، راسته طلافروشان در غرب و دو تیمچه، یکی در شمال غربی و دیگری در جنوب مجموعه بازار تبریز واقع شده و یکی از اندام های مهم آن را تشکیل میدهد این مجموعه که در مجاورت جنوبی ترین بخش میدان شهدا (بانک ملی) قرار گرفته، از جهت شمال به راسته کفاشان، از جهت غربی به راسته طلا فروشان (راسته امیر)، از جهت شرقی به خیابان دارائی و از جهت جنوبی به خیابان جمهوری اسلامی محدود می گردد.

شکل ۱- موقعیت مجموعه امیر در بازار تبریز و شناخت محل قرارگیری و کاربری های آن (ماخذ: آرشیو میراث فرهنگی تبریز)

۴-۱- ویژگی های تاریخی مجموعه امیر

زمانیکه امیرکمبیر وزیر آذربایجان بود بازار و تیمچه بزرگی در تبریز ساخت که بعداً به "سرای امیر و تیمچه امیر" معروف شد که از بزرگترین بازارهای تبریز بود و اهمیت بازرگانی زیادی یافت (آرشبو مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری دانشگاه شهید بهشتی) مجموعه امیر دارای محور شمالی - جنوبی است. این مجموعه در سال ۱۳۵۳ هجری و به تاریخ ۱۳۵۳/۶/۲۵ با شماره ثبت ۹۷۷ و با عنوان یک اثر معماری قاجاری به ثبت آثار ملی ایران رسیده است. این بنا طبق شواهد توسط میرزا محمد خان امیر زنگنه ساخته شد و معمار معروف این مجموعه "صمد معمار" بوده است (خاماچی، ۱۳۷۵). آنچه در این امر جالب توجه می نماید مقدم بودن ثبت این اثر بر ثبت ملی مجموعه بازار تبریز است (سایت یونسکو، ثبت جهانی بازار تبریز). با وجود مفصل بودن این مجموعه، هنگام عبور از خیابان جمهوری، ورودی تیمچه جلوه خاصی ندارد. داخل تیمچه، در مقابل خود ورودی، سرا دیده می شود و فضای روشن آن جلب توجه می کند.

۴-۲- دلایل انتخاب سرای امیر

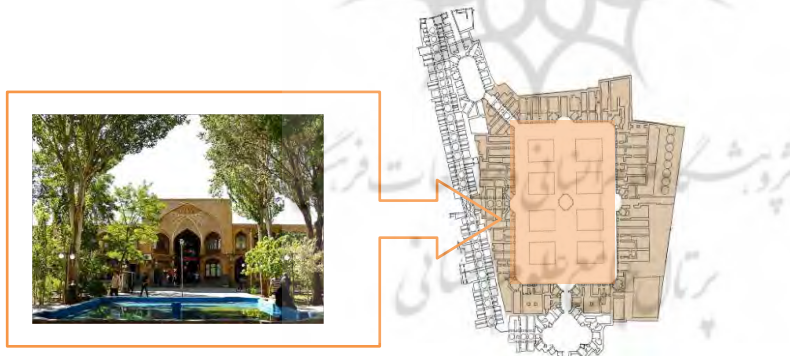
سرای امیر در میان بازار تبریز موقعیت خاصی دارد. بزرگترین سرای کل بازار تبریز بوده و تنوع فضاها، پیچیدگی طرح در این مجموعه، گونه های مختلف فضایی (حیاط مرکزی، درونگرا، و...)، تلفیق فضاها باز و نیمه باز و بسته، دلایلی برای انتخاب مجموعه سرای امیر می باشند.

۵- سرای امیر

سرای امیر دارای صحن وسیع با مساحت تقریبی ۳۴۰۰ متر مربع ابعاد می باشد، که با قاعده کاشکولی و طرحی چهار ایوانی در شمال تیمچه اصلی (مشرف به خیابان) و شرق راسته طلا فروشان قرار گرفته است. این سرا در دو طبقه و کاملاً منظم بوده به طوریکه ایوان ها درست در وسط اضلاع مستطیل حیاط قرار گرفته اند. طول سرا برابر با ۶۹ متر و عرض آن ۴۸ متر؛ به این ترتیب تناسبات بین اضلاع ۱/۴ است. این مجموعه، امتدادی شمالی - جنوبی دارد، بنابراین جداره های شمالی و جنوبی کوچکتر از جداره های غربی - شرقی است. ابعاد دهانه های قاب بندی شده در نماها متفاوت است و آن به دلیل کاربری هر دهانه می باشد، به طوریکه دهانه میانی که شامل ایوان است از همه بزرگتر و دهانه های در بر گیرنده پلکان و ورودی حجره ها از همه کوچکتر می باشد. قوس ایوان ها بلندتر از بقیه بوده و قاب آنها در حد یک طبقه از رخ بام بیرون زده است. ایوان ها، با قرار گیری در مرکز هر جداره، هندسه نما را تقویت کرده و به آن وحدت شکلی بخشیده اند. جداره های طرفین ایوان ها، دو طبقه بوده و قوس طبقات آن ها مشابه است. شکل قوس دهانه ها نیز با آهنگ نماها همخوان است: قوس ایوانها (بزرگترین دهانه ها) و کوچکترین دهانه هاجناغی است و مابقی قوسها کلیل. نیم طاق همه ایوان ها رسمی بندی دارد. صحن وسیع مرکزی دارای هشت باغچه مستطیلی و یک حوض مرکزی است، حوض تا گذشته ای نه چندان دور، شکل هشت ونیم هشت داشته که اینک آن را نیز دگرگون کرده اند. در اطراف حوض مرکزی، باغچه های هشت گانه در دو ردیف ۴ تایی، فضای صحن مرکزی را آکنده از طراوات و سبزی و آرامش می کند. این صحن در گذشته فاقد کف پوش بوده و تنها با خاک کوبیده شده پوشیده بوده است اینک سنگ فرش شده است (مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۳، ۱۵۷).

۵-۱- کارکرد سرای امیر:

سرای بزرگ امیر مرکز تجارت فرش و قالی آذربایجان و ایران بوده و هست و یکی از مراکز عمده صادرات قالی اعلا و مرغوب تبریز و قالی های روستا باف به سراسر دنیا می باشد و در گذشته، بازرگانان و شخصیت های بسیار معروفی در این کاروانسرا به امر داد و ستد و صادرات قالی اشتغال داشته و در حال حاضر نیز در امر صادرات هستند. (خاماچی، ۱۳۷۵: ۲۷۱ و ۲۷۲)

شکل ۲- سرای امیر (ماخذ: آرشبو میراث فرهنگی تبریز)

۵-۲- راه های دسترسی سرای امیر

سرا در مجموع سه راه دسترسی دارد و از چهار ایوان آن، سه ایوان در حکم ورودی ها عمل می کنند و تنها ایوان شمالی است که حجره ای را در میان خود در بر گرفته است. ایوان جنوبی که به گونه ای مستقیم و توسط یک دالان با تیمچه جنوبی در ارتباط است، در حکم ورودی اصلی است. این ورودی رو به سوی خیابان جمهوری اسلامی در جنوب مجموعه قرار دارد. ورودی غربی که توسط ایوان غربی تعریف می شود، ورودی غیر مستقیم سراسر است که در وهله نخست ارتباط سرا را با راسته طلا فروشان و در گام بعدی، ارتباط آن را با ورودی راسته و سایر بخش های بازار تأمین می کند. ورودی شرقی نیز به وسیله یک دالان کم ارتفاع و نسبتاً طولانی به سمت خیابان دارائی باز می شود. این ورودی به سبب تغییرات کالبدی تحمیلی به ساختار بنا و عدم شاخص بودن، خاصیت دعوت کنندگی خود را از دست داده و کمتر مورد توجه شهروندان قرار می گیرد.

شکل ۳- ورودی ها از بافت اطراف مجموعه به داخل سرای امیر(ماخذ: آرشیو میراث فرهنگی تبریز)

۳-۵- ارتباط فضاها با یکدیگر در سرای امیر

راهروهای واسط بین حجره ها به (فضایی کفش کن مانند) و پلکان اختصاص دارد. در هر یک از کنجهای جنوب غربی و جنوب شرقی و شمال شرقی و شمال غربی مدخل دالانی است که به تیمچه شمالی مجموعه و از آنجا به راسته کفشان منتهی می شود. فضای بسته پیرامون صحن، جز در جبهه جنوبی، تک لایه و مشتمل بر حجره های طولی است که گاه با تعبیه پستویی از عمق آنها کاسته اند. دالانهای کوتاه پس ایوانهای جنوبی و غربی در طبقه بالا نیز همچنان هویت خود را حفظ کرده اند و در طرفین آنها حجره هایی واقع است. در اینجا نیز پله های متعددی برای ارتباط دو طبقه تعبیه کرده اند. نکته اینجاست که این نظم کامل سه بعدی در مجموعه ای چنین وسیع و متنوع در زمینی نامنظم شکل گرفته است. کانون اصلی این نظم صحن بزرگ سراسر است که اجزای دیگر را به هم می پیوندد. مصالح نما آجر تیره رنگ با بند کشی سفید است. قوس حجره ها، کلید و عرض دهانه آنها، غالباً سه متر است، قوس ورودی عناصر دسترسی (شامل پلکان و ورودی حجره ها) جناغی و عرض آنها ۱/۵ متر است. (آیینه چی، حسینی، ۱۳۹۴، ۹۲). قوس ایوان ها نیز همانند قوس ورودی عناصر دسترسی جناغی بوده و نیم طاق همه آنها رسمی بندی دارد.

هر ایوان در خود دو حجره در طرفین و یک دهانه در وسط دارد که این دهانه میانی غیر از ایوان شمالی که شامل حجره ای طولی است، به دالانی ختم می شود که در حکم دسترسی های بنا با محیط اطراف خود است. در هر یک از کنج های جنوب غربی و جنوب شرقی و شمال شرقی صحن، ایوانچه ای هست، برخی از این ایوانچه ها (جنوب غربی) راه دسترسی به حجره های اطراف خود بودند، ایوانچه شمال شرقی، حجره ای است که راه دسترسی آن از راهروی کناری است، ایوانچه جنوب شرقی در گذشته، راه فرعی خروجی بنا بوده است که هم اینک با تغییرات کالبدی صورت گرفته، به سرای کوچک سر بسته ای باز می گردد که از لحاظ معماری، ارزش خاصی نداشته و کیفیت معماری بنا را کاهش داده است. ورودی تمام حجره ها در گذشته از فضاهای واسط کفش کن مانند بود، بطوریکه برای هر دو یا چند حجره یک دستگاه پله فراهم بود، ولی هم اکنون برخی از این ورودی ها بسته شده و راه دسترسی حجره ها از راهروها به ورودی مستقیم از سمت حیاط دگرگون شده است. حجره ها تماماً دارای پوشش طاقی (قوس کلید) بوده که در برخی از آنها، تغییراتی صورت گرفته است. درب و پنجره ها در گذشته چوبی بوده اند و اینک با تغییراتی در برخی از آنها پروفیل های فلزی و آلومینیومی نیز در نما دیده می شود.

۴-۵- تحلیل مولفه های کالبدی در سرای امیر

در جدول شماره ۴ عوامل شکل دهنده و موثر بر کالبد سرای امیر، طبق مولفه های موجود در جدول شماره ۲، جهت یافتن مولفه های آن برای بکارگیری در بناهای معاصر، مورد بررسی قرار می گیرد.

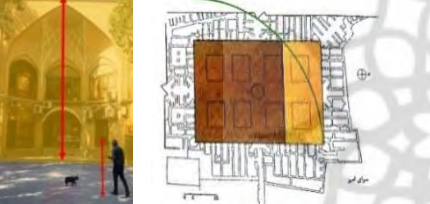

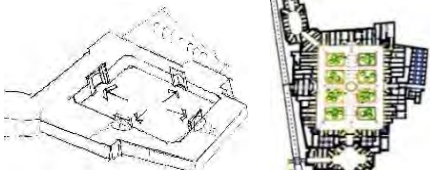
جدول ۴- تحلیل مولفه های کالبدی سرای امیر (مأخذ: نگارندگان)

بررسی مولفه های کالبدی (موثر بر کالبد)		تصویر تحلیل مولفه های کالبدی
مشخصات بصری فرم	اندازه	
استفاده از اندازه های مشخص در نما		
استفاده از آجر تیره رنگ با بند کشی سفید (قرمز- قهوه ای تیره و روشن و...) و تنوع در انواع آجر چینی و بندکشی (استفاده از یک نوع مصالح و ایجاد تنوع با نحوه اجرا و چیدن مصالح)		
مکان قرارگیری سرای امیر نسبت به مجموعه امیر فرم کلی: حجره ها در اطراف حیاط مرکزی چهارایوان به صورت حجم تو رفته		

	<p>جهت</p> <p>-کشیدگی سرا به صورت شمال-جنوبی -جهت قرارگیری حجره ها به گونه ای است که به مجموعه ماهیتی درونگرا بخشیده است. -جهت گیری حجره ها رو به سوی حیاط مرکزی</p>	
 <p>(نگارندگان، بر اساس حاجی قاسمی، ۱۳۸۳: ۱۶۱)</p>	<p>تقارن در نمای اضلاع شمالی، جنوبی، شرقی و غربی باعث ایجاد تعادل بصری می شود.</p>	<p>تعداد بصری</p>
<p>طراحی شکل فرم</p>		
	<p>تغییرات</p> <p>خالی کردن مکعب وسط برای ایجاد حیاط مرکزی برای شکل گیری حجم اصلی، هر حجره به صورت مکعب مستطیلی کشیده و ارتفاع گرفته است.</p>	
	<p>الحاق بخش هایی به حجم اصلی (تیمچه امیر شمالی - تیمچه امیر جنوبی و...) - کاهش بخش هایی از پلان برای ایجاد فضای ورودی - کاهش کنج ها به شکل مثلث - کاهش حجم میانی برای ایجاد حیاط مرکزی</p>	<p>الحاق و کاهش</p>
	<p>استفاده از سطوح زاویه دار در کنج ها و ورودی ها</p>	<p>تفکیک فرم با جوجه</p>
<p>عوامل تأثیرگذار بر کیفیت فضا:</p>		
	<p>شکل</p> <p>-فضاها اغلب شکل مکعبی دارند -ایجاد ایوان در بخش های ورودی باعث شکل گیری فضای نیمه باز شده است</p>	
	<p>نور</p> <p>ترکیبی از نور طبیعی و نور مصنوعی در حجره ها بیشترین نورگیری حجره ها توسط نور طبیعی و از طریق پنجره که کل دهانه را پوشش داده اند کاهش ماده و افزایش فضا: نسبت صحن به حجره ها بیشتر است / نور بیشتر از سایه</p>	<p>فضا</p>
	<p>فرم و فضا</p> <p>محصوریت و ترکیب</p> <p>صحن توسط دیوارهایی که حجره ها را تشکیل می دهند، محصور شده اند. حیاط مرکزی کاملاً محصور و احاطه شده است. قسمت های تورفته که ایوان ها را تشکیل می دهند، فضاهای نیمه باز در نظر گرفته شده اند.</p>	

	<p>حجم بنا به گونه ای است که فضای داخلی را محصور کرده قرارگیری فضاهای نیمه باز (ایوان ها) جهت تعدیل نور ورودی از فضای باز صحن به فضای بسته ی حجره ها ورود نور طبیعی به حجره ها از طریق پنجره هایی که تمامی دهانه را پوشانده اند پنجره های وسیع باعث ایجاد دید وسیع از حجره ها به صحن شده اند / ورود نور به شکل خاص و تعدیل شده از طریق پنجره های طراحی شده</p>	<p>بازشوها، محصوریت، نور و دید</p>	
	<p>کلیت سرای امیر دارای سازماندهی مرکزی است</p>	<p>فضایی سازماندهی</p>	
	<p>مسیر حرکت، به صورت ورود از طریق ایوان ها (به جز ایوان شمالی) و تیمچه های امیر شمالی و جنوبی بوده و وارد شدن به صحن مجموعه و حرکت در اطراف و درون حجره ها می باشد</p>	<p>سیر کو لاسیون</p>	
<p>صحن، ورودی ها و تیمچه ها (بخش میانی) به عنوان عرصه عمومی و فضاهای فروش به عنوان عرصه خصوصی در مقیاس دیگر، فضاهای فروش عرصه عمومی و فضاهای انبار و استراحت به عنوان عرصه خصوصی (در حجره ها طبقه پایین (انبار)، طبقه وسط (تجارخانه) و طبقه بالا (استراحت گاه) بوده است که اکنون تغییراتی در عملکرد یافته است.</p>		<p>فرم، فضا و عملکرد</p>	<p>صحن، ورودی ها و تیمچه ها (بخش میانی) به عنوان عرصه عمومی و فضاهای فروش به عنوان عرصه خصوصی در مقیاس دیگر، فضاهای فروش عرصه عمومی و فضاهای انبار و استراحت به عنوان عرصه خصوصی (در حجره ها طبقه پایین (انبار)، طبقه وسط (تجارخانه) و طبقه بالا (استراحت گاه) بوده است که اکنون تغییراتی در عملکرد یافته است.</p> <p>(بر اساس آیین چمن و حسینی، ۱۳۹۴: ۲۷۸)</p>
<p>(نگارندگان بر اساس نقشه میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی، ۱۳۸۷)</p>	<p>حجم متقارن سرا در راستای محورهای شمالی-جنوبی و شرقی-غربی شکل گرفته است (ابتدا و انتهای محور ها ورودی ها را تشکیل می دهند) / ایجاد تمرکز و تأکید بر اضلاع (استفاده از فرم های تو رفته به عنوان ایوان و فضای ورودی، نقش در پر رنگ شدن محور دارند) / هم نشینی حجره ها بر اساس محور / ایجاد محورهای فرعی و شکل گیری کنج ها و دکان ها / ایجاد تمرکز و تأکید بر فضا توسط محور</p>	<p>محور</p>	<p>اصول نظام دهنده</p>
	<p>اجزاء مستطیل شکل، کلیت سرا را شکل می دهند. (اجزا مستطیل شکل، تشکیل دهنده ی کلیت کشکولی مانند)</p>	<p>جزء و کل</p>	
	<p>ایوان های ورودی در هر ضلع را مجرد و سایر بخش های نما، همچون بازشوهای حجره ها را می توان تکراری در نظر گرفت.</p>	<p>تکراری و مجرد</p>	

 <p>(نگارندگان، بر اساس حاجی قاسمی، ۱۳۸۳، ۱۶۱)</p>			
<p>به کارگیری عناصر شاخص با داشتن ارتفاع و تزیینات بیشتر موجب تمرکز و در نتیجه ایجاد سلسله مراتب در نما و در خط آسمان می شوند سلسله مراتب در سرا به صورت ورود از صحن (باز) به فضای راه پله (نیمه باز) و بعد وارد شدن به فضای بسته (حجره) است (در گذشته این گونه بوده الان مستقیم از حیاط وارد حجره ها می شوند) فضای نیمه باز و اکثرا به شکل نیم هشت/ تقسیمات از حیاط صورت می گیرد. طراحی ورودی ها با کاهش عرض در محل اتصال با فضاهای اطراف و همچنین با تغییر در نور و تاریکی و ایجاد اختلاف ارتفاع توسط پله</p>		سلسله مراتب	
			
 <p>(تصویر بالا، بر اساس حاجی قاسمی، ۱۳۸۳، ۱۶۱) (تصویر سمت چپ، بر اساس نقشه میراث فرهنگی، ۱۳۸۷)</p>	<p>ترکیب بناهای متقارن درون مجموعه ی نامتقارن و محوری که در نهایت دارای توازن متعادل می باشند. تقارن و تعادل در نما</p>	تقارن و تعادل	
 <p>(پیروی از تناسبات طلایی در شکل گیری ساختار کلی نگارندگان، بر اساس نقشه میراث)</p>	<p>مساحت سرا = ۶۹ متر * ۴۸ متر تناسبات بین اضلاع = ۱/۴ نسبت عرض به ارتفاع = ۶/۶ پیروی از تناسبات طلایی در شکل گیری ساختار کلی سرا تناسب ایوان با ابعاد انسانی (ارتفاع زیاد)</p>	هندسه و تناسبات	
 <p>(تصویر سمت چپ: توجه به شیب زمین - نگارندگان بر اساس آینه چی و حسینی، ۱۳۹۴، ۲۷۴)</p>	<p>ارتفاع و عرض کمتر از سایر اقلیم ها استفاده از دهانه های بزرگ برای پنجره ها و قرار دادن حجره ها به اندازه یک پله بالاتر باعث ایجاد دید مناسب صحن شده است. استفاده از عناصر طبیعی (حوض آب و باغچه و درختان) باعث ایجاد محیط آرام و مناسب شده است. وجود حیاط مرکزی و حالت درونگرا باعث جدا شدن صحن از آلودگی صوتی خیابان های شلوغ اطراف شده است.</p>	عوامل طبیعی و اقلیمی	
 <p>(نگارندگان بر اساس آینه چی و حسینی، ۱۳۹۴، ۸۲)</p>		عوامل محیطی	
	<p>الگوی حیاط مرکزی الگوی چهار ایوانی / استفاده از حوض و باغچه ها (نگارندگان بر اساس آینه چی و حسینی، ۱۳۹۴، ۲۸۰)</p>	همسایگی ها و معابر	عوامل فرهنگی

۶- نتیجه گیری:

کالبد به لحاظ قابلیت نشان دادن بخشی از ارزش های تاریخی و فرهنگی جامعه، از اهمیت بسیاری برخوردار است و توجه به تداوم این ارزشها و آموختن از شیوه استفاده از آنها در کالبد، در بسیاری از نگرش های معطوف به معاصر سازی یکی از دغدغه های حیاتی طراحان به شمار می رود. بنابراین در طی تحقیق حاضر، مولفه های کالبدی با هدف ارائه راهکارهای طراحی برای استفاده در بناهای معاصر متناسب با کارکرد آن، در سرای امیر واقع در بازار تبریز مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و یازده عامل به عنوان عوامل تاثیرگذار بر ساختار کالبدی مجموعه سرای امیر شناسایی شدند که عبارتند از: اقلیم، دسترسی ها، دانه بندی حجره ها، نور و دید، محور، سلسله مراتب، سیر کولاسیون، وحدت، تنوع و الگو و در نهایت پیشنهاداتی جهت بکارگیری در طراحی بناهای معاصر به صورت جدول شماره ۵ ارائه شد.

جدول ۵- جمع بندی عوامل مؤثر بر کالبد مجموعه سرای امیر و ارائه پیشنهادات طراحی جهت بکارگیری در بناهای معاصر (ماخذ: نگارندگان)

ردیف	عوامل تأثیرگذار بر ساختار کالبدی مجموعه سرای امیر	پیشنهادات طراحی برای بکارگیری در بناهای معاصر
۱	ارتفاع و عرض کمتر از سایر اقلیم ها استفاده از نورگیرهای کوچکتر متناسب با اقلیم و نورگیر بزرگ رو به حیاط مرکزی (روزنه جهت ایجاد نور و تهویه)	در نظر گرفتن شرایط جوی در طراحی ارتفاع و عرض کلی بنا نورگیرهای کوچک در سقف و دهانه های بزرگ رو به حیاط مرکزی
۲	طراحی ورودی ها با کاهش عرض در محل اتصال با فضاهای اطراف و همچنین با تغییر در نور و تاریکی و ایجاد اختلاف ارتفاع توسط پله، تزیینات متفاوت در این بخش باعث دعوت کنندگی شده اند. فضای نیمه باز و اکثرا به شکل نیم هشت	شاخص کردن ورودی ها در محل اتصال به بخش های دیگر بنا جهت دعوت کنندگی و آمادگی حضور در افراد (با استفاده از کاهش یا افزایش ارتفاع سقف/ تغییر در شدت نور و تاریکی/ ارائه تزیینات متفاوت- ایجاد اختلاف ارتفاع از طریق پله و ایجاد سلسله مراتب در ورود از فضای باز به نیمه باز و سپس فضای بسته
۳	اکثرا با ایجاد اختلاف سطح و پله متمایز شده اند ابعاد دهانه متناسب با کاربری (تعریف حجره ها با دهانه های تقریباً یکسان و قوس کلیل آذری و راه پله ها با دهانه کوچکتر و قوس جناغی و ایوان ها نیز با دهانه بزرگتر و ابعاد شاخص و با قوس جناغی	نمایش تفاوت در کاربری فضاها و بخش های مختلف با ایجاد اختلاف سطح نمایش ارزش و اهمیت فضا با انواع کاربری با ایجاد دهانه های متناسب با نوع کاربری (کوچک و بزرگ شدن دهانه ها- تزیینات متفاوت و...)
۴	تناسبات طولانی/ رعایت نسبت عرض به ارتفاع، طول به عرض استفاده از طاق، گنبد، قوس جناغی، قوس کلیل آذری و...	استفاده از اندازه های مشخص در پلان و نما (نسبت طول به عرض و...) بکارگیری عناصر مناسب سازه ای
۵	بکارگیری نورگیرها (جناغی) جهت تعدیل نور ورودی و همچنین زیبایی نور وارد شده/ دیدهای مختلف به واسطه دهانه های مختلف بازی با نور و سایه	طراحی شکل خاص پنجره ها و نورگیرها جهت تعدیل نور وارد شده و سایه ورودی/ ایجاد دیدهای متنوع/ بازی با نور و سایه
۶	نقش مهم در شکل گیری کل فضا/ ایجاد تمرکز و تأکید بر فضا توسط محور/ ایجاد محورهای فرعی و شکل گیری کنج ها و دکان ها/ تعریف کننده مسیر حرکت و کشیدگی حجم در امتداد محور	طراحی تمامی فضاها متناسب با محورهای سایت و محورهای بنا/ توجه به طراحی کنج ها و ورودی ها و فضاهای تعریف شده در ابتدا و انتهای محورها/ تأکید و تمرکز بر یک فضا توسط محور هدایت شده
۷	تأکید بر محور عمودی- هدایت دیدگان به سمت آسمان و بالا	استفاده از محور عمودی و هدایت دیدگان به سمت بالا (از طریق خالی کردن حجم میانی) مانند حیاط مرکزی- افزایش ارتفاع سقف- نورگیرهای سقفی- تزیینات بیشتر در یک قسمت از فضا و...)
۸	سلسله مراتب بکارگیری روش های مختلف جهت ایجاد سلسله مراتب	سلسله مراتب ارتفاعی از طریق کاهش یا افزایش ارتفاع/ سلسله مراتب ورودی (ترتیب ورود از فضای باز، نیمه باز، بسته)/ سلسله مراتب از طریق ایجاد ریتم نور و تاریکی
۹	سیر کولاسیون هر راه پله مسیر ورود دو حجره ی کناری است	ورود از فضاهای پیرامون به حیاط و پخش شدن از قسمت میانی به حجره ها طراحی فضای مشترک بین چند فضا
۱۰	وحدت اجزاء متفاوت با مصالح یکسان نوعی وحدت را تداعی می کنند اتحاد اجزاء بر اساس نظم (ریتم و تکرار در نما و...) ترکیب اجزاء مختلف در قالب الگویی ثابت ایجاد تمرکز و تأکید بر مرکز	استفاده از یک نوع مصالح بر روی انواع فرمهای موجود در بنا جهت ایجاد وحدت ریتم و تکرار و هماهنگی، همسازی در هندسه کلیت ثابت اجزاء متفاوت تأکید بر فضای خاص از طریق وزن تر کردن محور (با تزیینات، نورگیر و...)
تنوع	تنوع در نحوه اجرا و چیدمان، با مصالح یکسان آجر تیره و رسمی بندی با گچ سفید: جلوه دادن به رسمی بندی تنوع در نور و تاریکی (دادن بعد به فضا)	استفاده از یک نوع مصالح با رنگ های متنوع و... استفاده از اختلاف رنگ در مصالح برای جلوه ی بیشتر ترکیب نور طبیعی و مصنوعی- بازی با نور و سایه از طریق شکل و محل نورگیرها

ایجاد دیدهای متنوع به وسیله اختلاف ارتفاع و پله باعث ایجاد استفاده از الحاق و کاهش جهت ایجاد تنوع در فرم ایجاد شکل خاصی از پنجره ها(شکل و رنگ متفاوت) و نورگیرها	ایجاد دیدهای متنوع با اختلاف ارتفاع و پله استفاده از الحاق و کاهش جهت ایجاد تنوع در فرم ایجاد شکل خاصی از پنجره ها(شکل و رنگ متفاوت) و نورگیرها		
جدايي از شلوغی بیرون و ایجاد آرامش/ تأکید بر مرکز فضا از طریق وزن تر کردن عناصر میانی، نورگیر بزرگ و متفاوت، تزیین متفاوت/ ایجاد حیاط مرکزی، تمرکز محور ها بر فضای وسط	استفاده از الگوهای حیاط مرکزی امرکزیت/درونگرایی	۱۱	۴
بکار گیری الگوی چهار ایوانی در فضای بسته یا باز	الگوی چهار ایوانی		
بکارگیری فضای فیلتر ورودی و فضای تقسیم خوانا (هشتی)	الگوی هشتی ورودی(تیمچه امیر جنوبی هشتی برای سرای امیر)		
ایجاد تقارن و تکرار در پلان، در نما، در اجزاء شکل دهنده قاب بندی ها و... ایجاد ریتم در عناصر فضایی، در نور و تاریکی، در قاب بندی و...	تقارن/تکرار/ریتم		
ایجاد حد و مرز و حریم از طریق اختلاف ارتفاع، پله، نور و تاریکی و...	محسوریت		

مراجع

۱. آرشیو اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان.
۲. آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری دانشگاه شهید بهشتی؛ تهران، ایران.
۳. آیینہ چی، شهرزاد و سید محسن حسینی. ۱۳۹۴. مطالعه و تحلیل معماری بازار تبریز(شناخت و ساماندهی مجموعه سرا و تیمچه امیر)، گرگان: انتشارات نوروزی.
۴. پیرفون، مایس. ۱۳۹۳. نگاهی به مبانی معماری از فرم تا مکان همراه با تحلیل و قیاس با مبانی معماری ایران. مترجم: سیمون آیوازیان. تهران: دانشگاه تهران.
۵. حاجی قاسمی، کامبیز. ۱۳۸۳. گنج نامه: فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران، جلد ۹ و ۱۰، تهران: روزنه.
۶. خاماچی، بهروز. ۱۳۷۵. بازار تبریز در گذر زمان، چاپ اول، تهران: آشینا.
۷. دی.کی. چینگ، فرانسیس. ۱۳۷۸. معماری فرم، فضا و نظم. ترجمه زهره قراگزلو. تهران: دانشگاه تهران.
۸. رید، گرانت دلبلیو. ۱۳۹۰ از مفهوم تا فرم در طراحی منظر، ترجمه ی محسن فیضی و مهدی خاک زند، تهران: انتشارات فرهنگ متین.
۹. سلطان زاده، حسین. ۲۱۵. بازارهای ایرانی. چاپ اول، تهران، انتشارات دفتر پژوهش های فرهنگی شرقی تبریز.
۱۰. فخاری تهرانی، فرهادوپارسی، فرامرز و بانی مسعود، امیر. ۱۳۸۵. بازخوانی نقشه های تاریخی شهر تبریز، تهران: دانشگاه شهید بهشتی و شرکت عمران وبهسازی شهری ایران.
۱۱. فیضی و خاک زند. ۱۳۸۹. تجزیه و تحلیل ده اثر از پنجاه سال معماری معاصر ایران. تهران: فرهنگ متین.
۱۲. گروتز، یورگ کورت. ۱۳۷۵. زیبایی شناسی در معماری، ترجمه ی جهان شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۳. مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی. ۱۳۸۳: ۱۵۶.
۱۴. مهندسین مشاور نقش. ۱۳۸۶. نقد آثاری از معماری معاصر ایران. تهران: مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی.
۱۵. مهندسین مشاور نقش. ۱۳۹۳. معماری و هویت(بررسی معماری معاصر جهان اسلام). تهران: مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی